

szó, vagyis arról, hogy egyetemesen kell felfogni és visszaadni azt a konkrét komplexumot, amely éppen egy meghatározott mű témájává vált. Még ez az egyetemességre törő tendencia is szűkebb vagy átfogóbb a művészeti ágak és műfajok szerint, de mindezen minőségi különbségek ellenére érvényben marad, hogy a konkrét tárgy lehetőségeit minden oldalról ki kell meríteni.” (*Az esztétikum sajátossága*, I. köt. 477—478. l.)

8. Hegel: *Esztétika*. Rövidített változat. II. kiadás. Bp. 1979. 144. l.

9. A témának van egy másik aspektusa is: az indifferensebbnek tűnő primer valóságanyagot tartalmazó és feldolgozó bizonyos tárgykörök — például tájlíra, szerelmi líra — fölemelkedése a nembeliségbe, és részvétele a realista lírában. Ezzel a kérdéssel itt még alapvonalaiiban sem kívánunk foglalkozni. Említtett műveiben Szerdahelyi István erre a kérdéskörre is nagyon megfontolandó érveléssel tér ki.

10. Hegel: i. m. 346. l.

11. Király István: *Ady Endre*. Bp. 1970. I. köt. 100. l.

12. Szerdahelyi István: *Költészetesztétika*. 224. l.

13. Király István: *Intés az őrzőkhöz*. Bp. 1982. I. köt. 489., 490. és 492. l.

14. Uo. 617. l.

15. Uo. 529. l.

SZABÓ TIBOR

Lukács és a demokrácia

Ellentmondásokkal terhes történelmi korszakot ívelt át Lukács György tevékenysége. Róla tehát csak úgy lehet beszélni, ha az általa felvetett és megoldott filozófiai, politikai és esztétikai problémákat abba a korba helyezzük el, amelyben felvetődtek. Megoldásuk gyakran a kor ellentmondásait tükrözi vissza. Ugyanakkor az azonos problémákat maga is különbözőképpen vetette fel, fogalmazta meg az adott történelmi-társadalmi helyzetben.¹ Tehát e problémák fejlődésben való vizsgálata megmutathatja: milyen is volt az a kor, és a kérdések feldolgozásának milyen fokára jutott el maga Lukács.

Véleményünk szerint az egyik állandóan visszatérő és koronként másként megválaszolt probléma Lukács életművében a *demokrácia* problematikája volt. Tulajdonképpen nyugodtan nevezhetjük a demokrácia kérdéskörét *kulcsfontosságúnak* Lukács egész életműve megértésének a tekintetében. Arról van ugyanis szó, hogy Lukács ismételten több alkalommal is visszatér e fogalom explicit kidolgozására: ezt tartja a társadalmi élet, következésképpen a filozófia egyik alapkérdésének. De még ott és akkor is, amikor kifejezetten másról — akár a realizmus kérdéséről, Hegelről vagy az ontológiáról — beszél, láten, a felszín alatt a demokrácia problematikája munkál. Úgy véljük, Lukács demokratikus meggyőződése, alapbeállítottsága meghatározó jelentőségű volt életében és munkásságában. Ennek a kijelentésünknek, úgy véljük, nem mond ellent az sem, hogy — a történelem szorításában — Lukács néha kényszerül másként is dönten. Igazából azonban mélysegesen demokratikus beállítottságú kommunista és marxista. „Másságának” is — ha egyáltalán erről lehet beszélni — ez az egyik fő oka.

E meggyőződésének kifejezésére, sőt — bizonyos korlátok között — megvalósítására, élete során több alkalommal is *kísérletet* tett. Álláspontja azonban

— a történelmi események vagy saját téves választásai következtében — a legtöbb esetben nem érvényesülhetett. Mégis, ezek a kísérletei a demokrácia megragadására — az általuk kiváltott vitáknak köszönhetően — igen termékenyek voltak a hazai és a nemzetközi szellemi és politikai életre. Segítettek újra át- meg átgondolni a marxizmus és a szocializmus, valamint az ember lehetőségeit a XX. században.

Az első kísérlet: diktatúra vagy demokrácia?

Marxista eszmélésének kezdetén, amikor 1918 decemberében belép a KMP-be, *A bolsevizmus mint erkölcsi probléma* című cikkében így ír nemcsak a társadalom előtt, hanem a saját maga előtt álló erkölcsi dilemmáról: „Vagy megragadjuk az alkalmat és megvalósítjuk, akkor a diktatúra, a terror, az osztályelnyomatás álláspontjára kell helyezkednünk . . . , vagy ragaszkodunk ahhoz, hogy az új világrendet új eszközökkel, az igazi demokrácia eszközeivel fogjuk megvalósítani.” Mindkét megoldás „szörnyű bűnök és mérhetetlen eltévelyedések lehetőségeit rejti magában”, s ezért ekkor nem tud állást foglalni e dilemmában, bár tulajdonképpen hajlik az utóbbi megoldás felé, mint „nem lényegében megoldhatatlan kérdés” felé. (TOT, 17.) Sokan úgy vélik, hogy e dilemmát a pártba való belépésével gyakorlatilag eldöntötte, vállalta mintegy az erőszakos megoldást, s ez fogalmazódik meg a *Történelem és osztálytudat* más írásaiban.

Véleményünk szerint azonban a kérdés nem ilyen egyértelmű. Ha ugyanis tüzetesen és összefüggéseiben olvassuk az 1919—1923 között született írásokat, belőlük kiderül: Lukács *valóban* — elsősorban a Tanácsköztársaság konkrét történelmi lehetőségei miatt — *egy időben támogat és maga is felvállal bizonyos erőszakos megoldásokat*. Sőt, ezt a messianizmusig vitte, amikor elutasított mindenféle kompromisszumot, a parlamentekben való részvételt stb., egyszóval „balos” lett. Ezt a magatartását később maga is sokszor bírálta.³ Véleményünk szerint azonban ez csak a dolgok egyik oldala, mert amikor arról beszél, hogy a proletárruralmat „az egységes proletariátus szervezett diktatúrájával” kell létrehozni (TOT, 57.), Lukács még reménykedett benne, hogy ez a forradalom „proletár testvérharc nélkül lehetséges”. (TOT, 58.) Még a véres küzdelmek közepette is így ír: „A proletárdiktatúra igazi célja az építés. Az erőszak alkalmazása, a terror, csak *védelmi* eszköz ebben a küzdelemben.” Lukács mintha szabadkozna: „Az erőszak elkerülhetetlen, de alárendelt eszköz ebben a küzdelemben, melyet tehát a proletariátus csak abban az arányban alkalmaz, amennyiben a volt uralkodó osztályok aktív vagy passzív ellenállása *önfenntartás* okából erre *kényszeríti*.” (TOT, 70.) Ha el is fogadja a diktatúrát, azt hangsúlyozza, hogy az humánus jellegű, „mert a győzelem végleges kivívása majdan feleslegessé fogja tenni az erőszakot”.⁴ (TOT, 74.)

Lukács tehát *nem ment végig* a bolsevizmus útján, mindig reménykedett egy demokratikus, humánus megoldásban, ami az adott történelmi szituációban — utólag — illuzórikusnak bizonyult. Mindez egyébként jól illeszkedett akkori *filozófiai* koncepciójához, amelyben a történelmi problémák megoldását a szubjektív faktor (néha utópikusan eltúlzott) lehetőségeitől (TOT, 20.), a kultúra elterjedésétől és az elidegenedés különböző megnyilvánulásainak felszámolásától (TOT, 44.), egyszóval a „világos öntudatú osztály” (TOT, 51.), azaz a proletariátus akaratától (TOT, 55.) várta. Amikor tudatosult benne e megoldás hatástalansága és történelmi kudarca, végső megoldásként fordult a Ko-

minternben akkor felmerült ún. *forradalmi offenzíva* elfogadásához. Ez a párt akciója lenne, amelynek „fel kellene ébresztenie letargiájukból a proletár tömegeket” és „a proletariátus ideológiai válságának csomóját... a cselekvés kardjával kell szétvágni.” (TOT, 176.) Lukács azonban ebben az esetben is igen körültekintő taktikát javasolt, amelynek lényege, hogy „helyesen ismerjük fel és alkalmazzuk” a forradalmi offenzívában működő törvényeket. (TOT, 169.)

Az 1920-as évek mindenképpen a probléma újrafogalmazásának periódusa. Ekkor, a nevezetes Lenin-bírálat után, szisztematikusan igyekeznek átgondolni eddigi elképzeléseit, tevékenységét, és ezzel az évtized végére új szakaszba ér.

A második kísérlet: a demokratikus diktatúra

Lukács — úgy is mint a Landler-frakció tagja — ebben az időben aktívan részt vett a KMP munkájában. 1928 végén őt kérték meg, hogy készítse el a párt téziseit, amelyben vázolná a párt aktuális feladatait és stratégiáját. Lukács az ún. *Blum-tézisekben* tesz eleget ennek a felkérésnek. A tézisek fő gondolata a demokratikus diktatúra elképzelése, amely szerinte az elmaradott országokban a szocializmusra való áttérés „konkrét átmenete” lenne. (TOT, 678.) A hangsúly itt a *demokratikus* átmeneten van, egy olyan történelmi periódusban, amelyben a proletárdiktatúra megteremtése — szemben a Komintern 1928—29-es állásfoglalásaival — nem volt reális perspektíva.⁵ Az aktív politikus Lukács a legfőbb kérdésnek a polgári demokrácia teljes likvidálását tartja, „mégpedig demokratikus formák között”. Egyben igyekezik elhatárolni magát a „demokratikus reform”-pártoktól. Így ír: „a tények mind világosabban mutatják, hogy ma Magyarországon a KMP az egyetlen párt, amely komolyan küzd a polgári demokráciáért. Ezt a harcát a pártnak széles tömegharccá kell kifejlesztenie, amely harcnak túl kell terjednie a proletariátus körén. Ennek a harcnak ... központi jelszava: a proletariátus és a parasztság demokratikus diktatúrája.” (TOT, 676.) E jelszó megfogalmazása és kifejtése kapcsán többször is Lenint idézi, akinél szintén hasonló törekvéseket lát megvalósulni a különböző időszakokban.⁶ A hazai és a nemzetközi mozgalomban azonban időközben felerősödtek azok a tendenciák, amelyek a nagy gazdasági világválságban a kapitalizmus utolsó, nagy megrázkódtatását látták. 1929 februárjában vitát rendeznek a *Blum-tézisekről*, amely során Kun Béla elmarasztalja a tézisek szerzőjét, mert nem hangsúlyozza eléggé, hogy a KMP nem reformpárt, és hogy a polgárság a fasizmus „szálláscsinálója”. A Komintern X. Plénuma (1929. július) után már Révai készíti a párt új téziseit, s még ez év őszén a Komintern „jobboldali elhajlásként” értékeli a *Blum-tézisek* irányvonalát.

Lukács már májusban visszavonta téziseit, decemberben pedig *Nyilatkozatot* tett közzé, amelyben azt írta, hogy „a második magyar forradalom semmiképp sem lehet alacsonyabb típusú, mint az első, vagyis proletárdiktatúra után demokratikus diktatúra lehetetlen” — és hibázott, amikor „nem értékelte ezt a hibás vonalat úgy, mint a párt szocialista forradalomra való vonalát ténylegesen likvidáló súlyos opportunizmust...” s teljes mértékben magáévá tette a Komintern bírálatát is. (CV. 97—98.) Ismeretes, hogy ezen önkritika után Lukács az aktív politikai élettől visszavonult, és nem sokkal ezután átiratkozott a német kommunista pártba.

A *Blum-tézisek* sorsa azonban ezzel nem zárult le. Nem csupán azért, mert — előkerülésük után — 1956 júniusában a Párttörténeti Intézetben újból meg-

vitatták az anyagot, hanem azért is, mert Lukács — teljes joggal — úgy vélte, hogy sohasem szakított a tézisek koncepciójával. „1930 utáni (más területen megnyilvánuló) irodalmi tevékenységem mutatja, hogy nem szakítottam a Blum-tézisek lényeges vonalával” — mondta e vitán.⁷ (CV. 174.) És ez demokráciafelfogására is érvényes.

A demokrácia látens jelenléte

A Blum-tézisek sikertelensége után — bécsi és berlini kitérőkkel — Lukács Moszkvában telepedett le és a politikai kérdések tárgyalásától lényegében elfordulva, a marxista esztétika kidolgozásán fáradozott barátjával, M. Lifszicel. A demokrácia problematikája az 1930—45 közti időszak esztétikai és filozófiai írásaiban is jelen van, főként a szövegek mélyrétegeiben.

Nyilvánvaló összefüggés van például Lukács munkásságában a realizmus és a demokrácia között, ahogyan azt Sőtér István is kimutatta: „Lukács realizmus-elve nem Balzac vagy Tolsztoj technikájának utánzását vagy épp a stílusának követését jelentette, hanem a demokrácia eszményének érvényesítését az irodalomban. A Lukács felfogása szerinti demokrácia ugyanis irodalmilag csak a realizmusban valósulhat meg, a felfogása szerinti realizmusnak feltétele pedig a demokrácia volt... erre a demokratizmusra a nagy realisták szolgáltatják az igazi példákat: Balzac, Dickens, Tolsztoj, Dosztojevszkij.”⁸ Tehát amikor Lukács e klasszikusok munkáit elemzi, a háttérben a demokrácia problémája is jelen van, és e demokráciának ellentmondó izolált Én világot utasítja el, amikor bírálja a dekadencia és az irracionális, képviselőit.⁹

Jelen van a demokrácia problematika ekkor írt filozófiai tanulmányai-ban, könyveiben is. Itt elsősorban *A fiatal Hegel*re gondolunk. Az 1937-ben befejezett műben Lukács — amikor kimutatja a francia forradalom, valamint a kapitalista gazdaságtan viszonyát a hegeli dialektikához — tulajdonképpen reflektál egyrészt az 1930-as évek kapitalista társadalmának problémáira (ez a könyv alcíme is), másrészt pedig azokra a társadalmi ellentmondásokra, amelyeket az „egy országban győztes” szocializmus vet fel, mint „forradalom utáni” kor. Filozófia és társadalomkritika tehát ebben a műben is összekapcsolódik. Számunkra különösen az a fejtegetése érdekes, amelyben elemzi Hegel álláspontját a zsarnokságról, a terrorról, a jakobinus diktatúráról. Az első jénai években Hegel szükségesnek tartja a zsarnokságot, hogy „végérvényesen megtörjék a restaurációs kísérleteket”, de Hegel — akárcsak Lukács — „az átmenet szükségszerű időszakának tekinti a zsarnokságot két állami és társadalmi rendszer között”.¹⁰ A rendszer egészére viszont nem lehet jellemző a terror. Lukács számára ezt csak olyan történelmi helyzet igazolhatja, illetve mentheti — időlegesen —, mint a faszizmus előretörése, amely kétségessé teheti az új társadalom létét is. Ebből a perspektívából viszonyul ekkor tulajdonképpen igenlően a hegeli „megbékélés” kategóriájához is. Mindez nem volt mentes Sztálin munkásságának látens bírálatától sem, bár ezt ekkor még nem szabad eltúlozni nála.¹¹ Amikor 1945-ben Moszkvából hazaköltözik — 26 évi emigráció után — minden reménye megvolt arra, hogy hozzá tud majd járulni egy népi demokratikus társadalom építéséhez.

A harmadik kísérlet: viták a demokráciáról

1945-ben rögtön tájékozik az itthoni helyzetről, bekapcsolódik a társadalmi-politikai-kulturális vitákba. Ezeken, úgy is mint magas funkciókat betöltő kommunista, a párt álláspontját fogalmazta meg, képviselte, védte. Hazatérése után alig néhány hónappal, 1945 decemberében vitát rendeztek a demokrácia kérdéséről, amelynek alapdokumentuma Bibó István: *A magyar demokrácia válsága* című tanulmánya volt. Erre a választ Lukács adta meg „*A demokrácia válsága*” — vagy *jobboldali kritikája?* című írásában. A vitának minden lényeges pontjára nem térünk ki¹², csak témánk szempontjából a következőket emeljük ki belőle. Bibó így kezdi tanulmányát: „A magyar demokrácia válságban van. Válságban van, mert félelemben él. Kétféle félelem gyötri: fél a proletárdiktatúrától és fél a reakciótól.”¹³ Lukács a proletárdiktatúrától való félelmet válaszában „propagandaeredménynek” nevezi, „hiszen éppen azok, akik ezt a tömeghangulatot létrehozni igyekeznek, a legjobban tudják, hogy a proletárdiktatúrának ma semminemű politikai aktualitása nincs.”¹⁴ A koalíciós időkben Lukács ezt az álláspontot — eddigi fejtegetéseinkből adódóan is — őszintén, könnyen és jó szívvel vállalta. Ezért bírálta így Bibót: „És ha Bibó az MKP-ről ilyen karikatúrát rajzol, akkor — anélkül hogy akarná — jobboldali kritikát gyakorol: alá-támasztja azt a »félelmet«, mintha az MKP — minden kijelentése, cselekedete stb. ellenére — titokban mégis a diktatúrára törne.” A reális veszély Lukács szerint ezzel szemben viszont a „reakció restaurációs kísérlete”, amelynek megfékezésére nem elegendő a Bibó által javasolt „középpártok vezető ereje”, hanem a demokrácia, azaz a „népmozgalmakra”, a „tömeg-erő” mozgósítására és a szektásoktól nem befolyásolt kommunista párt vezetésére van szükség. Révai Józsefnek a vitában elmondott hozzászólása — szerintünk — már érzékelteti Lukács bizonyos *illúzióit*: „persze a társadalom átalakításáról még nincsen szó. De politikai átalakulásról sem olyan mértékben, hogy egyik társadalmi osztály uralmát felváltotta volna egy másik osztály uralma... Arról van szó, hogy ezt az átalakulást végigvigyük, és akkor ne ijedjünk meg a poliarizációtól, olyan csoportosulástól, amikor az egyik oldalon azok vannak, akik az eszmét tovább akarják vinni, azokkal szemben, akik nem akarják továbbvinni.” Majd így folytatja: „Bibó szemünkre veti a direkt akció módszereit. Azt akarja, hogy mondjunk le a harcról. Erről nem mondunk le.”¹⁵ Ebből a szempontból úgy véljük, Lukács koncepciója egyaránt távol áll Bibóétól, de a kommunista pártétól is.¹⁶ Ezt érzékelteti a Lukács—Bibó vitát elemző írásában Nagy Endre is, amikor arról ír, hogy a Bibóval való „érdemi, partneri vita jótékonyan hathatott volna az ő (tk. Lukács) gondolkodására is. S jöllehet azok a félelmek, amelyekről Bibó beszélt, és amelyeknek a realitását Lukács mint tömegpszichológián alapuló üres konstrukciót tagadott, mégiscsak realizálódtak, sőt magát Lukácsot sem kímélték: a későbbiek során Lukács sem Bibó munkásságára, sem a vele folytatott vitára nem tért vissza.”¹⁷

Az esemény, amely „nem kímélte Lukácsot”, nem más, mint az ún. *irodalmi vagy Lukács-vita*.¹⁸ Lukács, hazatérése után nagy szerepet vállalt a népi demokratikus kultúra megteremtésében: lefordítják számos művét, amit az emigrációban írt, és kötetben válogatva kiadják az irodalom és demokrácia összefüggéseiről 1945—47 között írott tanulmányait, vitairatait is. Ez utóbbiakban Lukács szorgalmazza a demokratikus (és nem a szocialista) kul-

túra megteremtését¹⁹, hiszen a társadalom anyagi alapja, a tőkés termelési mód változatlan. Mégis, az „európai helyzet központi kérdésének” nevezi a demokrácia és a szocializmus összekapcsolódását, a hétköznapi demokratizmust, az ún. közvetlen demokráciát, amelyben a néptömegek aktivitása és kezdeményezőkézsége a legteljesebben érvényesülhet.²⁰ A szocialista forradalom, Lukács szerint, ezt a közvetlen népi demokráciát valósítaná meg.

Az *Irodalom és demokrácia* című kötet első kiadása nagy könyvsiker volt. A második kiadás, amelyre 1949-ben került sor, már — a fordulat éve után — egészen megváltozott társadalmi-történeti szituációban jelent meg. Ekkor Rudas László kezdeményezésére — aki szerint „a demokrácia ugyanakkor diktatúra is” — heves támadást intéztek Lukács ellen. Csatlakozott Lukács elítéléséhez Révai és 1950-ben Fagyjev is. Lukács, a „Rajk-per árnyékában” veszélyben érezhette magát, s ezért önkritikát gyakorolt és visszavonult mindenféle közszerepléstől. *Következtetések az irodalmi vitából* című önkritikájában ezt írja: „Az a teljesen helytelennek bizonyult fel fogás élt bennem, hogy nálunk és a többi népi demokráciában az osztályok döntő összeütközése, a szocializmus megvalósításáért vívott forradalmi harc ideje nem következik be olyan gyors tempóban, ahogy ez tényleg megtörtént... e hibás koncepció következtében írásaimban elhomályosult a népi demokrácia igazi osztálytartalma.” (CV, 142.) Újabb kísérletének kudarcra után Lukács — akárcsak a '30-as évek elején — az esztétikához tér vissza és 1953 és 1956 között kidolgozza a különőség kategóriáját.

A negyedik kísérlet: a marxizmus reneszánsza, mint a filozófia demokratizálása

1956-ban, a XX. kongresszus után mindenképpen új szakasz kezdődik Lukács munkásságában. Ez évben zajlott le a *Blum-tézisek* vitája és a Pétőfi-kör filozófusvitáján Lukács *A marxista filozófia időszakos problémái* című hozzászólásában fő vonalaiban körvonalazta azt, mit kell érteni a marxizmus reneszánszán, megújításán: „Ha a XX. kongresszus utáni helyzetet nézzük, akkor elvontan az a helyzet, hogy világméretekben nem voltak még olyan kilátásai a marxizmus—leninizmus térhódításának, mint amilyeneket a XX. kongresszus ad. Olyan lelkesítő lehetőségek vannak a XX. kongresszusban, amelyek nem egy rövid kampányra szólnak, de azt merném mondani, mindnyájunknak — és itt a fiatalokra gondolok, nem magamra — az életét ki fogja tölteni a marxizmus azon lehetőségeinek a valóra váltása, amelyek most felszabadultak, ez kell hogy pátoszt és lelkésedést adjon mindnyájunknak.” (CV, 159—160.) Ennek érdekében vissza kell állítani a marxizmus tekintélyét, bizalmat kell teremteni a marxizmus iránt. A marxista filozófia igazi kiteljesedését eddig a demokrácia hiánya gátolta. Legelőször is ezt kell felszámolni, meg kell teremteni a „demokratizmus és a vita lehetőségét” a filozófiában is, szemben a Sztálin-féle dogmatizmussal, a citatológiával. (CV, 165.) Nagy eredménynek könyvelte el, hogy „a XX. kongresszus a sztálinizmus helyébe a lenini módszert tette”, ám azt is látta, hogy „a marxizmus, a marxista munkásmozgalom új, nagy virágkorának küszöbét” csak úgy léphetjük át, ha „Lenin segítségével ismerjük meg újból Marxot és Engelst” (CV, 166—67), és alkalmazzuk azt a jelenkor társadalmának a megértésére. A marxizmus reneszánszát, amit később más

írásaiban is népszerűsített, tehát *kettős tendencia* jellemzi: egyrészt „fel kell számolnunk a sztálini periódus nagy csomó előítéletét”, másrészt „Marx, Engels és Lenin módszerét és kutatási módját tesszük a mi kutatási módszereink középpontjává”. (CV, 169.)

E kettős célkitűzés megvalósítását — ellentmondásos 1956-os szereplése miatt²¹ — csak Romániából való visszatérése után kezdhetette meg. Az *Utam Marxhoz* 1957-ben írt *Utóirat*-ában utal a revizionizmus veszélyére is: „A marxizmus—leninizmus megőrzése és továbbfejlesztése céljából valamiféle *tertiumra* van szükség, mely kivezető út lehet ebből a zsákutcából: vagyis ki kell rostálni a dogmatizmust, hogy eredményesen lehessen fellépni a revizionizmus ellen.” (CV, 236.) Ettől kezdve tartja magát „a kritikai reformátorok radikális szárnyához” tartozónak. (CV, 378.) Egy későbbi írásában, az ún. *Carocci-levélben* (1962) Togliattit idézve emlékeztet arra, hogy a Sztálin-bírálatnak és társadalmi háttérének összekapcsolása alapvetően szükséges, ha meg akarjuk érteni a dogmatizmus jelenségét. Már a XXII. kongresszus után így ír: „Aktuálisan nem a közvetlenül a kultúra területén történő dolgok a legfontosabbak, hanem azok a gazdasági és politikai intézkedések, melyek *egy kommunista értelmű általános demokratizálódást* honosítanak meg a társadalmi létben. Itt a *reformoknak* sokkal sürgetőbb *szükségyszerűsége* uralkodik, mint a kultúra területén.”²² Az eddigi bürokratikus központosított módszerek helyébe „*demokratikusabb módszerekre* van szükség” és „*csak az egész élet rendszeres demokratikus megújítása* teremtheti meg az egészséges alapot a szocializmus kulturális reneszánszához.” E korszak nagy jelentősége tehát — ahogy a *Megélt gondolkodásban* írja — a „demokrácia és a marxizmushoz való visszatérés lehetőségé”-ben állt (CV, 38.)

Sztálin-kritikájával párhuzamosan még 1957-ben megfogalmazza munkásságának pozitív célját is: „Életem központi feladatának tartom, hogy a marxista—leninista világnézetet az általam ismert területeken helyesen alkalmazzam, s azt, amennyiben ez az újonnan felfedezett tények tükrében fontosnak bizonyul, kellőképpen továbbfejlesszem.” (CV, 228—9.) Ezek a területek pedig főként a filozófia és az esztétika. A filozófia demokratizálását (és ezzel együtt a marxizmus reneszánszát) a *lenini módszer* alkalmazásával, a Marx és Engels koncepciójához való visszatéréssel kívánta végrehajtani. Ez — ahogy *Az esztétikum sajátossága Bevezető*-jében írta — csak úgy lehetséges, ha hűek vagyunk „a valósághoz és ugyanakkor a marxizmushoz is”. (CV, 244.) Az előbbi annyit jelent: a maga valóságában tárjuk föl a társadalmi realitást, minden ellentmondásosságával együtt; az utóbbi annyit: újból érvényre kell juttatni a genézis, a folyamatok keletkezésének elvét, valamint fel kell számolni a marxista filozófia vulgarizált kettéosztottságát. (CV, 242.) Újból megismétli azt a már a *Történelem és osztálytudatban* is megjelenő koncepcióját, hogy a valódi marxizmus ortodoxiája a módszerre vonatkozik csupán. (CV, 305.) Ezen az alapon kezd neki egy rendszeres esztétika kiépítésének is. Ennek — és a marxizmus reneszánszának — eredménye *Az esztétikum sajátossága*.

Az 1960-as évek második felében azonban a XX. kongresszus idejétől tartó folyamat megtorpant. Tény az, hogy a tudomány demokratizálására nyíló lehetőségeket — nemzetközi téren is — csak részlegesen használták ki.

Elete utolsó két-három évében Lukács újból megkísérelte az aktuális társadalmi-politikai kérdések tükrében megfogalmazni a demokrácia jelentőségét a szocializmusban. Ebből a szempontból pozitívnek ítélte meg a magyar társadalom új, gazdasági mechanizmusát, azt számos írásában elméletileg is alátámasztotta. Az aktuális feladatot — a gazdaságon túl — most már a felépítményi szférában, nevezetesen az önnevelésben látta. A szocializmus által felállított követelményeknek szerinte „csak az önneveléssel lehet eleget tenni, ami világtörténelmileg azt jelenti, hogy az ember — marxi értelemben — valóságos emberré neveli önmagát. Az önnevelés organonja nem más, mint a szocialista demokrácia.”²³

Utolsó kísérletének alapdokumentuma a *Demokratisierung heute und morgen*.²⁴ Ebben továbbfejleszti azokat a megfogalmazásokat, amelyeket nevezetesen *Beszélgései*-ben fogalmazott meg 1967-ben a „tényleges demokráciáról”, a „papíron levő demokráciával” szemben.²⁵ Végigkíséri a demokrácia fejlődését a XX. századi marxizmusban, a Lenin utáni vitákban. Szerinte itt akadt el a demokrácia ügye, mert Lenin lehetséges utódai közül „valójában egyikükben sem élt tovább Lenin elszánt igyekezete, hogy a szocialista demokrácia még fellelhető kezdeményeinek kibontakoztatásával és erősítésével valóságosan szavatolják a szocialista fejlődést.” (Világosság, 261.) Sztálin tevékenységét elemezve alapvető megállapítást tesz: „A marxizmus sztálini felfogása és a szocialista demokrácia megakadályozása, sőt, megsemmisítése között” közvetlen összefüggés van. (Uo. 267.) Ezért igen károsnak tartja „a sztálini módszerek teljes leépítésének az elakadását” (uo. 559.), hiszen „a szocialista demokrácia gyakorlati megvalósítása... előfeltételezi a marxizmus módszereinek a helyreállítását”. (Uo. 555.) Itt újból felveti a marxizmus reneszánszát, de ez történelmileg ekkor már nem hatékony. Mindenképpen keresni kell azonban szerinte a demokratizálás új útjait, ami a „szocializmus belső megújulását” eredményezhetné. (Uo. 557.) Két tényezőt tart e tekintetben fontosnak, az ún. szubjektív tényező aktív tevékenységét, és egy hatékony pártdemokráciát.

Véleményünk szerint ezekre az új kérdésekre is reflektál, amikor megírja időskori filozófiai főművét *A társadalmi lét ontológiájáról*-t.²⁶ Utolsó munkájának és a még tervbe vett *Etikának* az ideológiai szándékairól, háttéréről írja 1969-ben: „Nagyobb műveim, a hamarosan befejezendő *A társadalmi lét ontológiája* és a tervezett *Etika* a jelen kommunista gyakorlatának jövőbe mutató elméleti megalapozásához kíván hozzájárulni.” (CV, 379.) Az elméletet tehát itt sem politikamentesen értelmezte, „csak mint saját nevében beszélő ideológus” (CV, 396.) fogalmazta meg az elméleti problémákat. A Marxhoz való visszatéréssel azt a nembeli kiutat keresi Lukács, „amelynek során az önmagában létező emberi nem önmagáértvalóvá változik át.”²⁷ Ennek pedig előfeltétele a sztálini manipulációs modellel való szakítás: „Amíg a sztálini korszak maradványai nincsenek valójában, elméletileg és főként gyakorlatilag leküzdve, addig a gondolkodásban a marxi módszer fölénye, a társadalmi létben pedig a valóban szocialista életmód fensőbbisége nem ölthet valódi, az egész világ számára látható, perspektíváit döntően befolyásoló alakot.” (TLO, II. 815.) A manipulációtól való megszabadulás az elidegenült állapot alóli felszabadulást hozza magával: „A manipulációtól való felszabadulás mozgalmát tehát az élet minden területén az jellemzi

majd, hogy az emberek magához a társadalmi léthez fordulnak vissza, mint minden emberi gyakorlat, minden igazi gondolat megszüntethetetlen alapjához.” (TLO, II. 823.) A társadalmi lét vizsgálatának — általában és konkrétan is — ez a jelentősége. Amikor a társadalomban és az emberben végbement torzulásokról beszél Lukács, a reá mindig is jellemző optimizmussal (és elkötelezetten) ítéli meg a helyzetet: „Csak az a tény fontos, hogy — minden problematika ellenére — mégis új társadalom van kialakulóban, új embertípusokkal.” Bizalommal van a jövő perspektívája felé: „Noha teljes mértékben elismerjük azt aényt, hogy a sztálini korszak sok egykori forradalmárt brutálisan manipuláló bürokratává torzított és valódi bürokraták és manipulánsok rétegének kialakításához vezetett, de ez a korszak sem adta fel soha egészen a szocializmus ügye iránti odaadást.” (TLO, II. 777.) Az ideológia problémájáról írva Lukács újból a szubjektív tényező jelentőségét emeli ki: „A forradalmak nagy, világtörténelmi tanulsága, hogy a társadalmi lét nem pusztán megváltozik, hanem újból és újból megváltoztatják azt... ennek szükségszerű történelmi következménye az, hogy a gazdasági fejlődés objektív forradalmi helyzeteket teremthet ugyan, de korántsem alakítja ki ugyanakkor velük törvényszerű összefüggésben a ténylegesen és gyakorlatilag döntő szubjektív tényezőt is.” (TLO, II. 509.) Egyik fontos végkövetkeztetése az *Ontológiának*, hogy a társadalmi-történelmi helyzeteket, körülményeket mindig konkrétan kell megvizsgálni, és hogy ezek a helyzetek és történések az emberi döntés alternatív jellegétől függenek. Ezért is beszél a jövő perspektíváról úgy, hogy az nagymértékben függ „az emberi képességek kifejlődésétől” (TLO, I. 349.), az értéktermeléstől.

A *Megélt gondolkodásban* újból visszatér a demokrácia kérdéséhez, ahol már az 1970-es évek elejének aktualitásából kiindulva, így fogalmaz: „viszonylagosan már megnyilvánuló demokratizálódási tendencia, úgy is mint e tendenciának... az igenlése az alap: nem oppozíció, hanem reform. Ám ez a reformfunkció: a demokrácia alapkérdései: valódi megoldás... Lengyelország mint szimbolikus veszély minden népi demokrácia számára... Ezért a probléma mindenütt: átmenet a valódi, szocialista demokráciára (a mindennapi élet demokráciájára), vagy permanens válság. Ma még nem dőlt el...” (CV, 38—39.) Lukács utolsó kísérlete tehát nyitott...

Az ember — mondja Lukács — „válaszolónak lény; léte és tevékenysége minden területén nagyságát, haladó képességét nem szubjektivisták kiagyalásokban... nyilvánítja ki, hanem éppen abban, hogy megfelelően tudja a valóság »ravaszságait« hozzá intézett kérdésekké átfogalmazni...” (CV, 332.) S Lukácsnak mint „embernek” élete során az egyik fő kérdése ez volt: „Hogyan lehetséges demokrácia?”

JEGYZETEK

1. A történetiség elvének érvényesítésére hívja fel a figyelmet Lukács politikai filozófiáját tekintve Sziklai László: *A történelem szelleme. Adalékok Lukács György politikai filozófiájához* (Világosság, 1982. 10. sz.) című cikkében.

2. Lukács György: *Történelem és osztálytudat*, Bp. 1971, Magvető, 15. old. (A továbbiakban: TOT.)

3. Lásd Lukács György: *Curriculum vitae*, Bp. 1982. Magvető, 291. old. (A továbbiakban: CV.)